

ลวดลายทับหลังหินทรายแดงศิลปะแบบไพรกเมงวัดสระแก้ว
จังหวัดอุบลราชธานี : การปรับเปลี่ยนรูปแบบสู่อัตลักษณ์
ทางวัฒนธรรม

Pattern on Red Sandstone Lintels of Prikameng Art
Style at Sa Kaeo Temple, Ubonrachatani Province
: A Form Modification to Cultural Identity

รองศาสตราจารย์ ดร.ปานฉัตต์ อินทร์คง
คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี
Assoc. Prof. Dr.Panchat Inkong
Faculty of Fine Arts, Rajamangala University of Technology
E-mail panchat9994@gmail.com Tel. 090-2354410
เยาวเรศ จุนวีระนงศ์
สถาบันสิทธิมนุษยชน กรุงเทพมหานคร
Yaovares joonveranong
Asian Institute of Human Rights Tel. 095-3643391

บทคัดย่อ

ทับหลังในศิลปะก่อนเมืองพระนครมีรูปแบบที่แสดงวิวัฒนาการหรือการปรับเปลี่ยนรูปแบบด้วยแนวคิดการประยุกต์ใช้เทคนิคการจัดวางตามแบบที่นิยมทำกันในช่วงนั้นๆ โดยนำมาจัดใหม่เกิดเป็นรูปแบบศิลปะที่สวยงามเรียงตามลำดับสมัยได้ 5 ยุค คือ ศิลปะแบบพนมดง (พ.ศ.1090) ศิลปะแบบถาปราชญ์ (พ.ศ.1150) ศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุก (พ.ศ. 1150-1200) ศิลปะแบบไพรกเมง (พ.ศ. 1185-1250) และศิลปะแบบกำแพงพระ (พ.ศ. 1256-1350) ซึ่งทั้ง 5 ยุค แสดงให้เห็นการวิวัฒนาการของรูปแบบ

ทับหลังได้จากเรื่องราวและลวดลายที่เป็นองค์ประกอบภายในทับหลัง โดยเฉพาะลวดลายบนทับหลังวัดสระแก้ว อำเภอพิบูลย์มังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี เป็นรูปแบบทับหลังที่มีลักษณะการออกแบบลายที่ไม่เหมือนที่อื่นในยุคไพรกเมง คือ มีการแบ่งแนวเส้นลายเป็นแบบตารางซ้ายขวา เท่ากันทั้งแนวตั้งและแนวนอน ประกอบด้วยลวดลายดอกไม้ประดิษฐ์ ลายใบไม้ม้วน ลายรวงข้าว ลายดอกไม้สี่กลีบสลัปลีเหลี่ยมขนมเปียกปูน และลายเฟืองอุบะ ในลักษณะที่จัดวางภายในกรอบสี่เหลี่ยมได้อย่างเป็นระเบียบ สวยงามตามหลักของการจัดองค์ประกอบศิลป์ทั้งการใช้เส้น รูปร่าง รูปทรง น้ำหนัก สี พื้นผิว และเทคนิคการผลิต แสดงอัตลักษณ์เฉพาะทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าของท้องถิ่นเกิดเป็นรูปแบบใหม่ตามความคิดเชิงช่าง ทำให้เกิดรูปแบบที่แปลกและสวยงามมากขึ้น รูปแบบลวดลายเป็นลักษณะของลวดลายที่เคยเกิดขึ้นในศิลปะทวารวดีนำมาผสมผสานกับศิลปะในแต่ละยุคที่เคยเกิดขึ้นในสมัยก่อนเมืองพระนคร และมีการจัดวางองค์ประกอบของรูปทรงสี่เหลี่ยมในขนาดที่แตกต่างกัน เกิดความงามในแบบเฉพาะของท้องถิ่น เกิดการปรับเปลี่ยนรูปทรงที่มีการวิวัฒนาการรูปแบบต่างๆ สู่อัตลักษณ์วัฒนธรรมที่มีคุณค่าของชุมชน

คำสำคัญ : ทับหลัง, สมัยก่อนเมืองนคร, ศิลปะแบบไพรกเมง, อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม

Abstract

Lintel in the prior Angkor art shows patterns that reveal its development and adjustment in the concept of arrangement applications practiced in that time. The adjusted arrangement resulted in fascinating forms of art work in five periods, namely, Phnom Da art (B.E. 1090), Thalaboriwat art (B.E. 1150), Somboprikook art (B.E. 1150-1200), Prikameng art (B.E. 1185-1250), and Kampongpra art (B.E. 1256-1350). The evolution of lintel patterns is exhibited through in these five art periods the stories and motifs within the lintel especially the motifs on this lintel at Wat Sa Kaeo, Piboolmangsahan District, Ubon Ratchathani Province. The motifs and patterns on the lintel are different than the others in Prikameng art, i.e. the division of line marking as the table with equal sizes both left and right margins, vertical and horizontal levels. The motifs are composed of artificial flowers, curled leaves, rice stalks, four-petal flowers alternated with rhombuses and the Feung Uba pattern. The arrangements in the frame of the squares are orderly and beautiful based on the principle of art component arrangement that uses line, appearance, shape, weight, color, texture, and production technique which lead to the unique cultural identity as valuable asset of the locality to an exotic and exceptional form. The pattern is the combination of Dvaravati Style and Pre Ankor Style

Period with the composition of different sizes of square form which leads to the indigenous style and transformation and evolution of different format that brings cultural value to the community

Keywords : Lintel, Prior Angkor, Prikameng Art, Cultural of identity

ศิลปะสมัยก่อนเมืองพระนครเริ่มนับจากช่วงระยะเวลาตั้งแต่อาณาจักรฟูนัน (อาณาจักรเก่าแก่ของขอมโบราณที่สร้างขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 6) และเป็นยุคที่รับวัฒนธรรมอินเดียทั้งรูปแบบการปกครอง สังคม วัฒนธรรม โดยมีพื้นที่ของอาณาจักรอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของประเทศกัมพูชา เวียดนามตอนใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย และบางตอนของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จนถึงอาณาจักรเจนละ (อาณาจักรขอม) ก่อนที่พระเจ้ายโศวรมันที่ 1 ได้สถาปนาเมืองยโศธรปุระหรือเมืองพระนครเป็นราชธานี (ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, 2542 : 46-58) โดยเรียงลำดับรูปแบบศิลปะได้ 5 รูปแบบ คือ ศิลปะแบบพนมดง (พ.ศ.1090) ศิลปะแบบถาลาบริวัต (พ.ศ.1150) ศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุก (พ.ศ.1150-1200) ศิลปะแบบไพรกเมง (พ.ศ.1185-1250) และศิลปะแบบกำพงพระ (พ.ศ.1256-1350) ซึ่งทั้ง 5 ยุคแสดงให้เห็นการวิวัฒนาการของรูปแบบทับหลังได้จากเรื่องราวและลวดลายที่เป็นองค์ประกอบภายในทับหลัง โดยทั่วไปทับหลังที่พบร่วมในศาสนสถานทั้งในประเทศไทยและประเทศกัมพูชามักปรากฏในลักษณะของการนำมาตกแต่งเป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมเพื่อความสวยงามและสรรเสริญเทพเจ้าตามความเชื่อ

ทางศาสนา เช่น การนำมาประดับเสากรอบประตู หน้าบัน และเป็นทับหลังประดับอยู่เหนือประตูทางเข้าปราสาท ฯลฯ ซึ่งสามารถแยกได้ 2 ประเภท คือ ทับหลังจริงและทับหลังประดับ (สมิทธิ ศิริภัทร์ และมยุรี วีระประเสริฐ, 2533 : 19) ซึ่งทับหลังจริงจะทำหน้าที่รับถ่ายน้ำหนักของส่วนบนโครงสร้างอาคาร (ภาพที่ 1) ซึ่งทำหน้าที่คล้ายกับช่อ โดยน้ำหนักของอาคารส่วนที่อยู่เหนือกรอบประตูทั้งหมดจะถูกถ่ายลงมายังทับหลังจริงโดยตรง ส่วนทับหลังประดับจะทำหน้าที่เพียงใช้ประดับตกแต่งเป็นองค์ประกอบเท่านั้น (ภาพที่ 2) จึงพบว่าบริเวณด้านหน้าของทับหลังนี้มักจะมีลวดลายต่างๆ ที่มีเรื่องราวสัมพันธ์กับสถานที่นั้นๆ และอาจมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องราวที่เคยปรากฏในสถาปัตยกรรมที่อื่นๆ ด้วย โดยบางลายอาจเป็นลวดลายที่เคยนิยมในสมัยนั้นๆ มาก่อน เป็นต้น และถูกนำมาสลักเป็นลวดลายบนทับหลังที่สร้างขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกัน จัดเป็นการแพร่กระจายวัฒนธรรมในลักษณะของการรับมาและนำมาสร้างสรรค์ต่อตามวัตถุประสงค์ของผู้สร้าง เช่น กรณีของทับหลังที่พบในบริเวณวัดสระแก้ว (ใกล้กับแก่งสะพาน) จังหวัดอุบลราชธานี (ปัจจุบันเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุบลราชธานี) โดยพบรูปแบบทับหลังที่มีการจัดองค์ประกอบไม่เหมือนกับที่อื่นและมีการจัดองค์ประกอบภาพได้อย่างน่าสนใจ (ภาพที่ 3) จากการพิจารณารูปแบบของทับหลังในประเทศกัมพูชาซึ่งเป็นประเทศแห่งศูนย์กลางศิลปะเขมรยังไม่เคยปรากฏลวดลายแบบนี้มาก่อน (สมิทธิ ศิริภัทร์ และมยุรี วีระประเสริฐ, 2533 : 70) จึงทำให้เกิดแรงบันดาลใจในการศึกษารูปแบบของลวดลายต่างๆ ที่ปรากฏบนทับหลังหินทรายแดงที่วัดสระแก้ว เพื่อนำมาเปรียบเทียบการปรับเปลี่ยนรูปแบบที่เกิดจากภูมิปัญญาสู่อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและกลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมสู่รุ่นหลังต่อไป

ทับหลังประดับ
(สลักเป็นลวดลายนูนสูง)

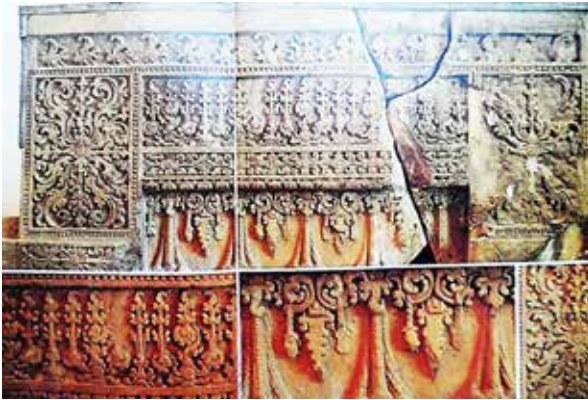
ทับหลังจริง (รับถ่ายน้ำหนัก)

ภาพที่ 1 ทับหลังประดับและทับหลังจริง

ทับหลังประดับคือส่วนที่มีลวดลายประกอบ ส่วนทับหลังจริงคือส่วนที่ทำหน้าที่ในการรับถ่ายน้ำหนักของส่วนบนโครงสร้างอาคาร

ลักษณะของลวดลายที่ปรากฏบนทับหลังที่วัดสระแก้ว

รูปแบบของทับหลังได้ออกแบบลายที่ไม่เหมือนที่อื่น คือ มีการแบ่งแนวเส้นลายเป็นแบบตารางซ้ายขวาเท่ากันทั้งแนวตั้งและแนวนอน ประกอบด้วยลวดลายดอกไม้ประดิษฐ์ ลายใบไม้มีวน ลายรวงข้าว ลายดอกไม้สี่กลีบ สลีสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน และลายเฟืองอุบะประกอบเต็มกรอบที่ถูกร่องช่องไว้และมีจุดเด่นอยู่ที่ลายรวงข้าวในกรอบส่วนกลางทับหลังและด้านข้าง ทั้ง 2 ข้าง (ภาพที่ 2) จากการวิเคราะห์ลักษณะของลวดลายที่ปรากฏบนทับหลังสามารถกำหนดรูปแบบลายได้ 5 รูปแบบ และเป็นลักษณะที่ถูกจัดวางภายในช่องกรอบสี่เหลี่ยมได้อย่างเป็นระเบียบสวยงามตามหลักการจัดองค์ประกอบศิลป์ (ภาพที่ 3) คือจุด เส้น รูปร่าง รูปทรง น้ำหนัก สี และพื้นผิว (ชูลุด นิมเมสมอ, 2545 : 139-140.) ดังนี้

ภาพที่ 2 รูปแบบทับหลังหินทรายแดงสมัยไพรกเมง วัดสระแก้ว จังหวัดอุบลราชธานี เป็นลักษณะที่ถูกจัดวางภายในกรอบสี่เหลี่ยมได้อย่างสวยงามตามหลักองค์ประกอบศิลป์ มีการแบ่งแนวเส้นลายเป็นแบบตารางซ้ายขวาเท่ากัน ประกอบด้วยลวดลายดอกไม้ประดิษฐ์ ลายใบไม้ม้วน ลายรวงข้าว ลายดอกไม้สี่กลีบสลัปลี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน และลายเฟืองอุษะ

ที่มา : ธิตา สาระยา, 2536 : 35.

	1.ลายใบไม้ม้วน	
2. ลายดอกไม้ประดิษฐ์	3.ลายรวงข้าว	2. ลายดอกไม้ประดิษฐ์
	4.ลายดอกไม้ สี่กลีบสลัปลี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน	
5.ลายเฟืองอุษะ		

ภาพที่ 3 รูปแบบการแบ่งช่องสี่เหลี่ยมด้วยแนวคิดการจัดองค์ประกอบแบบสมดุลภายในกรอบสี่เหลี่ยมแสดงตำแหน่งของลายต่างๆตามรูปแบบการจัดวางลายของทับหลัง

1. ลายใบไม้ม้วน (ภาพที่ 4) ลายลักษณะนี้ปรากฏมาก่อนแล้ว ในตำแหน่งส่วนบนของวงโค้งของทับหลังสมัยสถาปนารัตนบุรี และได้คลี่คลาย จากลักษณะที่ปลายม้วนเป็นวงขดซ้อนกันเหลือเพียงการม้วนปลายเล็กน้อย โดยยังคงปรากฏให้เห็นอยู่เสมอบนทับหลังในสมัยต่อมาจนกระทั่งถึงสมัย ไพรกเมง และยังมีมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปตามสมัยนิยมสู่ความคิดทาง เชิงช่างตามแต่ยุคสมัยด้วย ฯลฯ และเมื่อเข้าสู่ยุคสมัยเมืองพระนคร รูปแบบลายใบไม้ม้วนได้หายไปกลายเป็นลักษณะที่ม้วนมากขึ้น

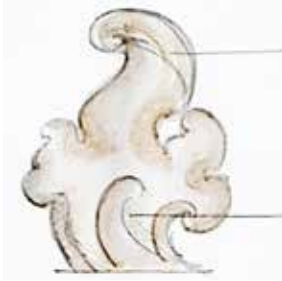
ลายใบไม้ม้วนสมัยสถาปนารัตนบุรี

ลายใบไม้ม้วนในทับหลังสมัยไพรกเมง

ลายใบไม้ม้วนในสมัยสถาปนารัตนบุรี ม้วนปลายใบ เล็กน้อยและภายในได้กลายเป็นรูปแบบลายกนก

ลายใบไม้ม้วนในสมัยไพรกเมง
รูปแบบม้วนปลายใบหมวดหัว

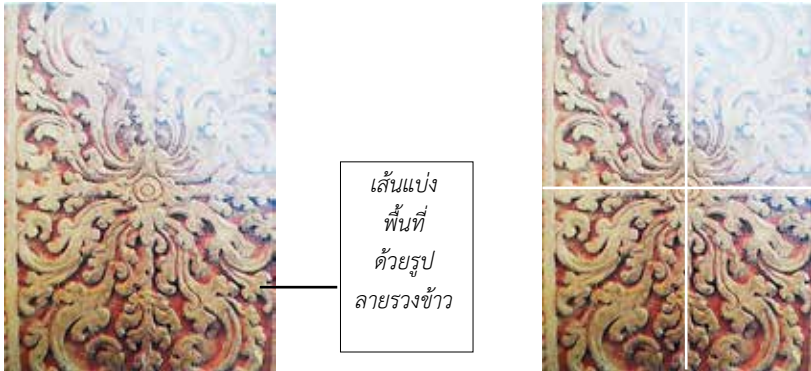
ภาพที่ 4 เปรียบเทียบรูปแบบลายใบไม้ม้วนทับหลังสมัยสถาปนาบริวัตร์กับสมัยไพรกเมงแสดงให้เห็นการคลี่คลายรูปแบบจากลักษณะที่ปลายลายม้วนเล็กน้อยและภายในได้ลายแสดงให้เห็นรูปแบบของลายกนกในทับหลังสมัยสถาปนาบริวัตร์และในสมัยไพรกเมงกลายเป็นเพียงม้วนปลายเล็กน้อย

2. ลายดอกไม้ประดิษฐ์ในกรอบสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ (ภาพที่ 5) เป็นลายหน้ากระดานรูปดอกไม้ประดิษฐ์ที่ถูกจัดวางบนพื้นที่ด้านข้างของทับหลังหินทรายแดงวัดสระแก้ว ทั้ง 2 ข้าง แสดงจุดเด่นของรูปทรงโดยรวมทั้ง 2 ข้างและจัดวางแบบสมดุลซ้ายขวาเท่ากันในลักษณะที่นำรูปแบบของลายกลีบดอกไม้แตกช่อภายในกรอบสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่และแบ่งย่อยกรอบสี่เหลี่ยมขนาดเล็กเพิ่มอีก 4 ช่อง ดังนี้

2.1 ในกรอบสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ถูกแบ่งเป็นกรอบสี่เหลี่ยมขนาดย่อยอีก 4 ช่อง

2.2 รูปแบบลายถูกกำหนดโดยแม่ลายที่แตกช่อเป็น 4 ส่วนตามรูปแบบของช่องสี่เหลี่ยมย่อยที่ถูกแบ่งไว้แล้ว

2.3 ภายในกรอบสี่เหลี่ยมที่ถูกแบ่งเป็นส่วนไว้แล้ว ได้แบ่งพื้นที่โดยเส้นแบ่งที่เป็นรูปลายรวงข้าวและลายรวงข้าวนี้ถูกนำมาจัดวางไว้บริเวณส่วนกลางของแถบหน้ากระดานอีกครั้ง คือ ภายในกรอบสี่เหลี่ยมทั้งด้านซ้ายและด้านขวา

ภาพที่ 5 ลายดอกไม้ประดิษฐ์ในกรอบสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ที่เกิดจากการแบ่งย่อยกรอบสี่เหลี่ยม 4 ช่อง เป็นการออกแบบลายในลักษณะการจัดวางซ้ำๆ กันและเกิดความสวยงามจากการซ้ำของรูปแบบตัวลาย

ที่มา : ชิดา สาระยา, 2536 : 21

ดังนั้น อาจเป็นไปได้ว่าการออกแบบลายลักษณะดังกล่าว ช่างได้เคยเห็นรูปแบบจากลายที่เคยเกิดขึ้นมาก่อนแล้ว และได้มีการจัดวางลดทอนขึ้นใหม่ด้วยการนำมาจัดองค์ประกอบที่แตกต่างกัน คือมีการวางกลีบดอกไม้ในลีลาโค้งขมวดปลายม้วนกลับได้อย่างลงตัว ซึ่งถือเป็นลักษณะเฉพาะที่พบในทับหลังชิ้นนี้เพียงชิ้นเดียวเท่านั้น และจัดเป็นเทคนิคจากความคิดสร้างสรรค์ที่เป็นภูมิปัญญาของช่างในอดีตได้อย่างมีคุณค่า

3. ลายรวงข้าว (ภาพที่ 6) เป็นลายที่พัฒนามาจากลายไปไม้ม้วนที่เคยประดับอยู่ส่วนบนรอบวงเหรียญของทับหลังสมัยไพรกเมง วัดสระแก้ว ในจังหวัดอุบลราชธานี และยังพบว่ามีการนำมาประดับภายในวงกลมรูปวงเหรียญที่ปราสาทบ้านน้อย อำเภอวัฒนานคร จังหวัดปราจีนบุรี โดยมีความแตกต่างกันในส่วนของปลายดอกไม้คือปลายช่อดอกของทับหลังที่วัดสระแก้ว

ได้ขมวดปลายม้วนกลับอย่างสวยงาม ซึ่งคงเป็นการพัฒนารูปแบบในลักษณะของการออกแบบและสร้างสรรค์ลวดลาย เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์กันกับลายอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมกันภายในทับหลัง

ภาพที่ 6 ลายรวงข้าวของทับหลังหินทรายแดงจังหวัดอุบลราชธานี

ได้ปรับเปลี่ยนมาประดับในวงเหรียญของทับหลังปราสาทบ้านน้อย จังหวัดจันทบุรี ซึ่งเป็นสมัยไพรกเมงด้วยกัน

ที่มา : สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, มรว. 2542 : 21.

4. ลายหน้ากระดานดอกไม้สี่กลีบสลัสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน (ภาพที่ 7) เมื่อพิจารณารูปแบบของลายพบว่า มีรูปแบบคล้ายกับลายที่เคยนิยมในศิลปะทวารวดี (สันติ เล็กสุขุม, 2522 : 51) คือลายดอกไม้กลม สลักสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน แต่รูปแบบของลายได้มีการแบ่งกลีบมากขึ้น โดยลักษณะของปลายลายรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนที่เป็นมุมแหลมยื่นออกมา 2 ชั้น เป็นลักษณะที่พบเห็นอยู่ทั่วไปในศิลปะทวารวดี เช่น ที่ฐานอาคารของโบราณสถานเขาค้างในเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ (ภาพที่ 8) จึงอาจเป็นไปได้ที่หน้าจะมีการสร้างขึ้นในระยะเวลาเดียวกัน หรืออาจเป็นการรับอิทธิพลจากลวดลายที่เคยปรากฏในศิลปะคุปตะ ประเทศอินเดีย อันเป็นศิลปะร่วมสมัยกันกับศิลปะทวารวดีในกลุ่มน้ำเจ้าพระยา และในช่วง

เวลาดังกล่าวนี้ศิลปะเจนละในแถบกลุ่มแม่น้ำมูลก็เป็นศิลปะที่ร่วมสมัยกับศิลปะทวารวดีด้วย (ประยูร อุลูชาภูษะ. 2537 : 211) จึงอาจเป็นไปได้ที่น่าจะถ่ายทอดรูปแบบต่อกันได้และผสมผสานเกิดวิวัฒนาการทางด้านรูปแบบในเวลาต่อมา

ลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน
ที่พบบนทับหลังหินทราย
แดงวัดสระแก้ว จังหวัด
อุบลราชธานี

ลายดอกไม้สี่กลีบ
ลักษณะคล้ายดอกลำตวน

ภาพที่ 7 ลายหน้ากระดานดอกลำตวนสลัสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน

ลายหน้ากระดานดอกกลมสลัสี่เหลี่ยมขนม
เปียกปูน บนธรรมจักรสมัยทวารวดี

ลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน
ที่พบประดับโบราณสถาน
เขาค้างใน จังหวัดเพชรบูรณ์

ภาพที่ 8 ลายหน้ากระดานดอกลำตวนสลัสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน
เป็นลายที่มีลักษณะรูปแบบคล้ายกับที่เคยนิยมในศิลปะทวารวดี

จากการศึกษาพบว่าลายหน้ากระดานที่มีรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน สลับลายดอกลำดวนในลักษณะที่เป็นองค์ประกอบแบบนี้มักพบในลักษณะ งานประดับสถาปัตยกรรมในศิลปะทวารวดี แถบภาคกลางของประเทศไทย ในขณะเดียวกันรูปแบบของตัวลายแต่ละรูปแบบได้ถูกนำไปเป็นองค์ ประกอบของทับหลังด้วย (สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, มรว. 2542 : 21) เช่น ลาย ดอกลำดวนถูกนำไปจัดวางสลับกับวงรูปเหรียญไขบนทับหลังสมัยไพรกเมง ที่วัดทองทั่ว จังหวัดจันทบุรีด้วย (ภาพที่ 9)

ลายดอกลำดวนบนทับหลังสมัย ไพรกเมง ที่วัดทองทั่ว จังหวัด จันทบุรี ได้ถูกจัดวางสลับกับรูป วงเหรียญ 3 วง

ภาพที่ 9 ลายดอกลำดวนคาตกลางทับหลังสมัยไพรกเมงที่วัดทองทั่ว จังหวัดจันทบุรี เป็นเทคนิคเชิงช่างที่ได้ออกแบบให้เกิดความสวยงามโดยไม่ให้เกิดพื้นที่ว่างบนทับหลัง

5. ลายเฟืองอุบะ (ภาพที่ 10) พบว่ามีการนำมาประดับยังกรอบ สี่เหลี่ยมส่วนล่างของทับหลัง โดยรายละเอียดของลายมีหลายพวงอุบะ และ พวงมาลัย ที่ถูกจัดวางร่วมกัน และภายในวงโค้งของพวงมาลัย มีใบไม้รูป ทรงสามเหลี่ยมที่ขอบเส้นรอบนอกของใบไม้มีรอยหยัก ซึ่งคงเป็นรูปแบบที่ คลี่คลายมาจากกนกทางไหลที่เคยปรากฏมาแล้วในทับหลังสมัยธาลาบริวัตร เช่น ทับหลังที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงพนมเปญ และมีการผสมผสานกันเป็น รูปสามเหลี่ยมดังปรากฏที่ทับหลังสมัยธาลาบริวัตร ที่วัดสุปฏิญนาราม จังหวัด อุบลราชธานี หลังจากนั้นจึงกลายมาเป็นรูปใบไม้ที่มีรูปแบบคล้ายกนก และ

พัฒนาเป็นรูปใบไม้ที่มีลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยมยาวแหลม โดยขอบเส้นรอบนอกของใบไม้เป็นรูปเส้นหยัก ฯลฯ ส่วนลักษณะของการจัดวางตำแหน่งของลายเฟืองอุบะนี้ พบว่ามีการจัดวางในตำแหน่งแบบที่เคยจัดมาก่อนแล้ว คือ จัดวางในส่วนล่างของพวงมาลัย และมีการประดิษฐ์ลวดลายที่เป็นองค์ประกอบร่วมในลักษณะที่แตกต่างกันไปตามความคิดสร้างสรรค์ของช่าง รวมทั้งมีการนำเอารูปแบบที่เป็นความนิยมในสมัยนั้นทั้งลวดลายในศิลปะทวารวดีและศิลปะคุปตะมาจัดใหม่เพื่อให้เกิดลวดลายที่แตกต่างจากที่เคยพบในทับหลังสมัยก่อนเมืองพระนคร ทำให้เกิดรูปแบบที่แปลกใหม่และสวยงามตามหลักของการจัดวางองค์ประกอบทางศิลปะ เป็นต้น ลายลักษณะนี้ได้ปรากฏให้เห็นในทับหลังสมัยไพรกเมง และหลังจากนั้นทับหลังส่วนใหญ่ก็หันมานิยมทำเป็นเรื่องราวต่างๆ ที่มีความหมายทางประติมานวิทยามากขึ้น คือนับตั้งแต่ทับหลังสมัยกุเลน ซึ่งถือว่าเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ เพราะเป็นทับหลังที่อยู่ระหว่างการสิ้นสุดของสมัยก่อนเมืองพระนครกับการเริ่มต้นของสมัยเมืองพระนคร

ภาพที่ 10 ลายเฟืองอุบะ

เป็นลายที่นำมาประดับกรอบสี่เหลี่ยมส่วนล่างของทับหลังประกอบด้วย
ลายเฟืองอุบะและพวงมาลัยที่ถูกจัดวางเป็นองค์ประกอบร่วมกัน

นอกจากนี้ยังพบลายแถบบัวเกล็ดที่ถูกออกแบบให้จัดเรียงอยู่ได้รูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน (ภาพที่ 11) แม้จะมีพื้นที่ในการออกแบบน้อยกว่าลายอื่นๆ แต่ก็จัดเป็นองค์ประกอบร่วมที่ทำให้ภาพมีความสมบูรณ์ทางความงามเพิ่มขึ้น

ลายแถบบัวเกล็ด
(ในรูปแบบบัวหางาย)
ถูกออกแบบให้เรียงเป็นแถว
อยู่ได้ลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน

ภาพที่ 11 ลายแถบบัวเกล็ด

เป็นรูปบัวหางายเรียงเป็นแถวมีกลีบ ออกแบบให้อยู่แถวกลางของลายหน้ากระดานรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน

ที่มา : ธิดา สาระยา, 2536 : 21

จากการศึกษาลักษณะของทับหลังสมัยก่อนเมืองพระนคร ตั้งแต่สมัยทวารวดี สมัยสมโบร์ไพรกุก สมัยไพรกเมง จนถึงสมัยกำแพงพระพบว่าลักษณะของลายส่วนใหญ่เป็นลักษณะที่รับและส่งต่อรูปแบบให้แก่กันมาโดยตลอด และพบว่าสมัยกำแพงพระลวดลายที่ปรากฏบนทับหลังมีรูปแบบที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน คือ

1. ลวดลายทับหลังสมัยทวารวดี เริ่มปรากฏลายใบไม้ฉนวนที่ฉนวนเข้าหาตัวเองมาก (คล้ายเลข 1 ไทย) และเป็นลักษณะที่ยังไม่ถูกคลี่คลายเป็นรูปใบไม้ดังที่ปรากฏในทับหลังวัดสระแก้ว ส่วนลายเฟืองอุบลลักษณะส่วนใหญ่คล้ายกัน เมื่อพิจารณาตามรูปแบบของลายแล้วพบว่า มีลักษณะของลายที่เป็นแบบที่คลี่คลายรูปแบบแล้วและยังมีความแตกต่างของการหยักที่ขอบเส้นลาย

2. ลวดลายทับหลังสมัยสมโบร์ไพรกุก พบว่าลายใบไม้มีวนมีรูปแบบที่ไม่ชัดเจน คือมีรูปแบบแข็งกระด้าง ไม่มีลีลาของรูปทรงกนกหรือใบไม้มีวน จึงใช้ลักษณะของลายเฟื่องอุบะในการเปรียบเทียบการปรับเปลี่ยนรูปทรง

3. ลวดลายทับหลังสมัยไพรกเมง ในสมัยนี้พบว่ารูปแบบของลวดลายมีลักษณะที่คล้ายทับหลังที่วัดสระแก้วหลายประการ เช่น ลายใบไม้มีวนที่ประดับส่วนบนทับหลัง ลายกลีบบัวเรียงเป็นแถว ลายกลีบดอกไม้ที่ใช้ประดับวงเหรียญมีลักษณะที่เป็นกลีบดอกชัดเจน ซึ่งกลีบดอกไม้แต่ละกลีบน่าจะเป็นรูปแบบที่ช่างได้นำมาจัดเป็นองค์ประกอบภายในกรอบสี่เหลี่ยมของทับหลังวัดสระแก้ว

ประเด็นดังกล่าวจึงเป็นไปได้ว่า ลวดลายในทับหลังสมัยไพรกเมง ส่วนใหญ่เป็นรูปแบบที่แสดงลักษณะเฉพาะ โดยมีการนำลวดลายต่างๆ ที่เคยปรากฏร่วมในทับหลังสมัยก่อนเมืองพระนครมาจัดองค์ประกอบใหม่และนำมาประดับตกแต่งทับหลังวัดสระแก้ว โดยลวดลายที่ประดับในแถบหน้ากระดานที่เป็นลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนสลับลายดอกไม้กลมยังเป็นแบบแผนของลวดลายในศิลปะทวารวดีที่ได้รับความนิยมในระยะเวลาดียวกันด้วย จึงเป็นไปได้ที่ช่างได้นำรูปแบบอันเป็นที่นิยมในสมัยนั้นมาใช้เป็นองค์ประกอบในแถบหน้ากระดานผสมผสานกับลายดอกไม้ที่เป็นลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนสลับลายดอกไม้กลมรวมกันด้วยการจัดวางใหม่ เกิดเป็นรูปทรงที่มีอัตลักษณ์เฉพาะที่มีความสวยงามและแปลกตา

สรุปได้ว่า ลวดลายที่ปรากฏในทับหลังที่วัดสระแก้วเป็นลวดลายสมัยไพรกเมง โดยมีการจัดวางรูปแบบใหม่ตามความคิดเชิงช่าง ทำให้เกิดรูปแบบที่แปลกและสวยงามมากขึ้น โดยมีการนำรูปแบบของลวดลายที่เคยเกิดขึ้นในศิลปะทวารวดีมาผสมผสานกับศิลปะในแต่ละยุคที่เคยเกิดขึ้นใน

สมัยก่อนเมืองพระนครโดยการประยุกต์ใช้เป็นองค์ประกอบของลวดลายบนทับหลังและมีการจัดวางด้วยองค์ประกอบของรูปทรงสี่เหลี่ยมในขนาดที่แตกต่างกัน เกิดความงามในแบบเฉพาะของท้องถิ่น กลายเป็นรูปทรงที่มีการวิวัฒนาการรูปแบบสู่อัตลักษณ์วัฒนธรรมที่มีคุณค่าของชุมชน

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2535). **โบราณคดีเขื่อนปากมูล**. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์.
ชลุด นิมเสมอ, (2545). **งานวาดเส้นร่วมสมัย**, กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด.
- จิตา สารยา, (2536). **เมืองอุบลธานีแห่งราชะ ศรีสง่าแห่งไพรพฤกษ์**, กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.
- ประยูร อุสุชาภูษะ. (2529). “ศิลปะปูนปั้น เจนละในสยาม.” **เมืองโบราณ**. ฉบับที่ 3 ตุลาคม- ธันวาคม.
- ประยูร อุสุชาภูษะ. (2527). “ศิลปะปูนปั้น เจนละในสยาม,” **ศิลปะโบราณในสยาม**. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์.
- สมิทธิ ศิริภัทร์และมยุรี วีระประเสริฐ. (2533). **ทับหลัง**. กรุงเทพฯ : โมเดิร์นเพรส.
- สันติ เล็กสุขุม. (2522). **วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลายและลวดลายสมัยอยุธยาตอนต้น**. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์การพิมพ์.
- สันติ เล็กสุขุม. (2539). **กระหนกในดินแดนไทย**. กรุงเทพฯ : พิฆเณศพริ้นติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด.
- สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, มรว., (4542). **ปราสาทหินและทับหลัง**, กรุงเทพฯ : มรดกไทย.

อนุกวิทย์ เจริญศุภกุล. (2529). “การศึกษาข้อมูลและศิลปะและสถาปัตยกรรม
แบบเขมรก่อนพระนครหลวง ที่วัดสระแก้ว อุบลราชธานี.”
เมืองโบราณ. ปีที่ 12 ฉบับที่ 2 เมษายน-มิถุนายน.